Deník N – rozumět lépe světu

Darovat předplatné Můj účet

DENÍK N

Izrael a Palestina Válka na Ukrajině Česko Svět Ekonomika Kultura Komentáře E-shop Další

12. listopadu 2023 6:30 Literatura Rusko

Zapomenutá Češka a vězeňkyně stalinských lágrů. Drobky, smetí a prach nešťastného osudu stvořily silný debut Hella

IRENA HEJDOVÁ

Rusistka a překladatelka Alena Machoninová pátrá po osudech Češky Heleny Frischerové, která byla deset let vězněna v sovětských lágrech a jejíž osud se stal předlohou románu Jiřího Weila Moskva-hranice. Foto: Nakladatelství Maraton

Jak prchavá je lidská existence a co po nás zbude, ať už jsme žili jakýkoliv život? A jak prchavá je paměť, ta osobní i kolektivní? Z hlubin času vytáhla překladatelka a debutující spisovatelka Alena Machoninová příběh dávno zapomenuté ženy. Byla vězeňkyní stalinských lágrů, hrdinkou románu Jiřího Weila, spisovatelkou i básnířkou a Češkou uvázlou v Rusku. Teď je hrdinkou jednoho z nejpozoruhodnějších českých románů roku. Kdo je Hella?

> *„Ano, život nám nadělil krutý osud – ale to se stává milionům. Kdežto nás – Tebe, mě a nám podobné – obdařil navíc jakýmsi zevnitř sálajícím ohněm. Uhasit ho nemůžeme, stejně jako nemůžeme žít bez srdce nebo dechu… To všechno víme, ale vědomí ještě*

> *neznamená východisko.“*

Helena Frischerová se narodila v roce 1906 v Československu (přesněji ještě v Rakousku-Uhersku). S manželem odjela v meziválečném období do Moskvy. Tam byli poté společně odsouzeni v zinscenovaném procesu za organizování podvratných trockistických schůzek. Hella poté prožila deset let v sovětských lágrech, domů se ale ani po propuštění už nevrátila.

V rodné zemi byla dlouho považována za mrtvou – deset let strávila v lágrech a druhou půlku života v Sovětském svazu, který jí byl domovem i vyhnanstvím. A nevěděla ani, že se sama stala románovou hrdinkou, tedy jednou z hlavních postav knihy Jiřího Weila Moskva-hranice.

Když byla totiž v roce 1947 propuštěna z lágru, Weilův román už byl dávno stažen z oběhu. I když možná to věděla, ale kdo to dnes, s odstupem několika desetiletí, může vědět?

Přečtěte si také

Odpusťme vrahům, když jsou jen ozubenými kolečky v soukolí režimu, říká ruská spisovatelka Guzel Jachina

O svém vězeňském pobytu vydala Frischerová svědectví v rusky napsaných memoárech Dny mého života. Ty v roce 2017 česky v překladu Radky Rubiliny vydaly nakladatelství Academia a Ústav pro studium totalitních režimů.

A možná bychom na Helenu Frischerovou znovu zapomněli, kdyby se teď k jejím osudům nevrátila rusistka a překladatelka Alena Machoninová ve svém strhujícím debutu, autofikční próze Hella, vydané v nakladatelství Maraton.

V ní pátrání po Helliných osudech proplétá s osobními zkušenostmi s Ruskem, ruskou literaturou a mentalitou, s exkurzemi do příběhů ruských spisovatelů i s vlastním životem. Zní to jako poněkud divoký mix, ale výsledkem je podmanivý román, od nějž se téměř nelze odtrhnout.

Hella, jaká asi byla

Hrdinka a autofikční autorka v něm proniká do minulosti a ze vzpomínek či dopisů konstruuje Helliny osudy a její myšlenkový obzor.

Jak píše Machoninová, Frischerová nebyla autorka nějak významná: napsala jednu vzpomínkovou prózu, několik povídek a řadu básní, z nichž se dochoval pouhý zlomek, navíc většinou jen v překladu do ruštiny.

Deset let strávila v lágru, zbytek života v Moskvě. Prožila život rozpadlý na dvě části – před zatčením v třiceti jedna letech a po něm, přičemž o jejím životě v Československu nevíme téměř nic. Autorka tak příliš nemůže spoléhat na objektivní zprávy o Hellině životě, protože ty zkrátka nejsou k dispozici.

A tak s pomocí svých i cizích vzpomínek, korespondence či s literární interpretací Helliných i jiných textů skládá něco víc než jen prostý portrét jedné ženy. Je to spíš portrét jejího vnitřního světa, toho, jaká skutečně byla.

Protože lidské osudy nám životopisná literatura předkládá často – ale jsou souhrny životních událostí skutečně přesnými obrazy historických osobností? Nedozvíme se o nich více z živých textů, jako je tento, v němž ožívají spíše skrze svá díla, myšlenky a (domyšlené) myšlenkové pochody?

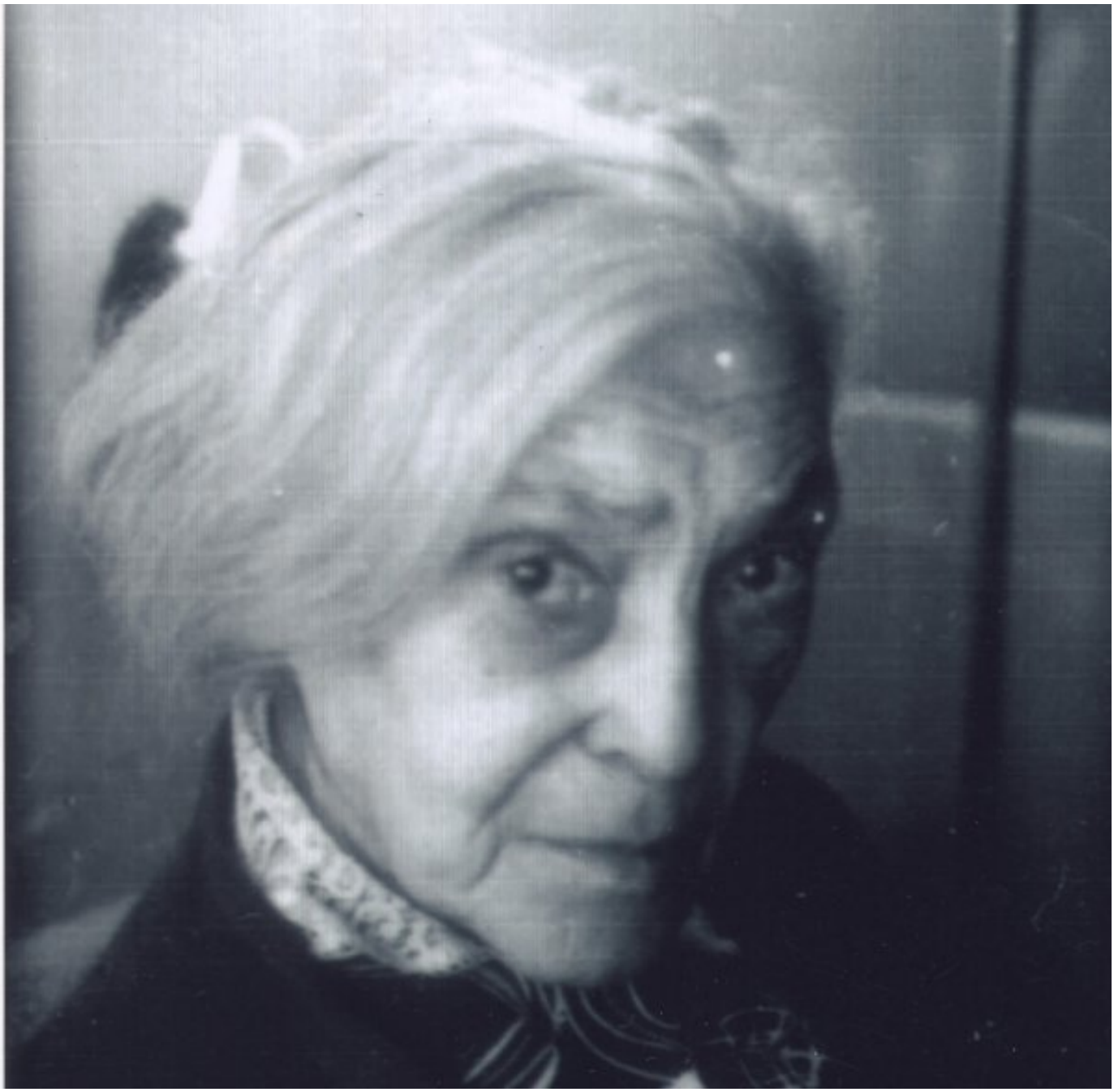

Helena Frischerová alias Hella. Foto: Z majetku Aleny Machoninové

Rusistka a překladatelka Alena Machoninová. Foto: nakladatelství Maraton

Hella je pozoruhodným portrétem jedné ženy, který vznikl z mála. Ale o to víc v něm čtenář může nalézt.

Pro Machoninovou jiné cesty nebylo, o Frischerové prostě příliš faktů neznáme. Protože jak autorka říká: „Vždyť jiné svědectví než to literární, než to smyšlené, ani nemám. Mám jen drobky, smetí a prach. To je všechno, z čeho stavím, z čeho skládám Hellu, jaká asi byla."

Odkud se ve městě bere tolik bláta?

Významnou vrstvou románu jsou exkurze zkušené rusistky do ruského prostředí. Už jen pasáže, které věnuje ruskému hlavnímu městu, o této zemi přesvědčivě odkrývají mnohem víc. A netýká se to jen Ruska minulosti, ale i toho současného.

> *„Ne, to město mě neděsilo. Mrazilo mě z toho, jak strašně málo se za téměř osmdesát let změnilo v jeho každodennosti, ve všedních životech jeho obyvatel – bezprávných, a proto tak surových? Pravda, do galoší už obutí nebyli. A přece jsem uprostřed nich tenkrát občas stála malá a bezbranná, ubohá a nemohoucí.*
>
> *Po silnicích se dál za deště nezadržitelně valily proudy kalné vody. Nedokázaly najít jediný zamřížovaný kanál, kam by svobodně stekly a spláchly okolní špínu. Odkud se ve městě bere tolik bláta?! Se stejnou intenzitou po chodnících proudily šedivé zástupy věčně spěchajících a nastražených lidí. I oni marně hledali průchody a škvíry, jimiž by z té tekoucí masy unikli."*

Moskva je tu představena jako neurvalý drtivý organismus, který dusí své obyvatele a nic jim nedá zadarmo. A stejně drtící je i mechanismus mašinerie stalinismu, který uvrhl desetitisíce lidí do vyhnanství sibiřských lágrů či je rovnou popravil.

Skrze osud Helly a jejího manžela nahlížíme zblízka i do tohoto krutého světa, do bezvýchodných pocitů obětí krutovládného režimu, který když si usmyslel, že vás zničí, nebylo od slov daleko k činům.

Kuchňa a kuchyně

Spolu se zasvěcenou autorkou nahlížíme v Helle také do tajemství překladů z ruštiny, v nichž vychází ze široké znalosti ruské literatury. Machoninová je autorkou překladů děl Ljudmily Ulické (Jákobův žebřík, Případ Kukockij), Andreje Platonova (Šťastná Moskva) či Alexeje Cvetkova (Král utopenců) a mnohých dalších.

A svou zkušenost osvědčuje třeba na více než deseti stranách barvitého popisu dvou ruských kuchyní, k němuž se odpíchne od smutného konstatování, že ruská „kuchňa" se nikdy nepodaří přeložit do české „kuchyně".

Píše a přemýšlí ale nejen o ruských kuchyních, ale i o nostalgii, fotografiích i paměti a o samotném čtení. Je ostatně stejně nadšenou čtenářkou jako Hella a také velmi dobrou vypravěčkou.

Přečtěte si také

Válku prohrajeme všichni a nejvíc utrpí Ukrajina, říká nejvýznamnější ruská spisovatelka Ljudmila Ulickaja

Přemýšlí také o rozporech autofikční prózy – nakolik a zda vůbec si smíme přivlastňovat slova a životy svých příbuzných nebo cizích lidí. „Pomalu přestávám rozlišovat, kde končí Vaše a začínají moje slova," adresuje Machoninová své hrdince.

Soudě dle přečteného je to však právě ona, kdo má se svou citlivostí a empatií na přivlastňování Hellina osudu plné právo. Jedna spřízněná duše tu před zraky čtenářů oživuje druhou a ta povstává ze stránek knihy před námi. Ač se její popis skládá jen z oněch mnohokrát vyjmenovaných „drobků, smetí a prachu".

Látání potrhané prózy

Machoninová přesto v románu často odhaluje vlastní pochybnosti o smyslu své práce, o smyslu pátrání po osudech ženy, která zemřela před skoro čtyřiceti lety a téměř nic se po ní nedochovalo.

Nežijí už ani její souputníci, přátelé či příbuzní, Machoninová je tak odkázána na Helliny vzpomínky či dopisy psané další ruské intelektuálce Tamaře Petkovičové, její vlastní memoáry či memoáry dalších stalinských vězňů.

Autorka lamentuje, že „část děr v Hellině korespondenci látá s pomocí neméně potrhané prózy". Přesto jí pod rukama zdánlivě mimoděk vznikl pozoruhodný text, který se smyslem pro napětí i kompozici odhaluje osud zapomenuté ženy.

Přečtěte si také

„Dezinfikován 18. 5. 1945." Drtivě působivý český debut sugestivně popisuje euforii i smutek poválečné Prahy

Machoninová se ve svém románu často staví do role oné neobratné vypravěčky, její vlastní text ji ale zrazuje a představuje ji jako mimořádně talentovanou autorku.

Často píše také o sobě, o své práci a svých překladech. Ale nepůsobí to nijak sebestředně, spíše jako další způsob, jak ohledat Hellin osud, jak se přiblížit své hrdince a snažit se ji poznat a pochopit.

Třeba když Machoninová odbočuje k vlastnímu listování naučnými slovníky i rodinnými alby z dětství jako k oslímu můstku k tématu nostalgie. Opět i tady velmi barvitě a s citem pro detail popisuje tváře na fotografiích ze soudních spisů i rodinných alb, všechny ty záznamy prchavých okamžiků minulosti.

Paměť je totiž na rozdíl od historie „náchylná ke všem přenosům, zastíráním, škrtáním nebo projekcím“ a „vidí pouze to, co vidět chce“, cituje francouzského historika Pierra Noru.

Týká se to i naší kolektivní paměti a literatury samotné, v níž je teprve v posledních letech splácen dluh vyprávění silných – a přitom zapomenutých – ženských příběhů. Ten tento román vykupuje více než dokonale.

Přečtěte si také

„A vůbec, kam zmizely ženy z dějin, z příběhů, které vyprávíme?“ O literárních hrdinkách, které v soukolí dějin nechtěly mlčet

Vědět, co vyprávím

Zasvěcený i myšlenkově bohatý text čtenáře až zahlcuje fakty, dojmy a postřehy. Je to neobyčejně hutná, ale přitom velmi čtivá kniha plná smutku a melancholie nad oním nešťastným osudem i nad vlastní nemožností sestavit její dokonalý portrét.
A přestože je tento portrét tak potrhaný a plný „drobků, smetí a prachu“, ožívá v něm jako zázrakem obdivuhodná a výjimečná žena.

Zdánlivě celý román působí jen jako svébytný proud myšlenek, má ale dokonalou výstavbu, gradaci, pečlivou redakci a přes zdánlivě nahodilé přemýšlení velmi přesně ví, co chce vyprávět.

V závěru píše Machoninová své hrdince vlastní dopis, v němž zpřítomňuje obraz Moskvy ze dnů aktuální ruské války na Ukrajině. Moskvy neméně nelítostné, kruté a milované, jako byla ta z Helliných časů.

Nejen tady má román silný přesah do současnosti, tematizuje i mnoho dalších aktuálních témat, jako je právě ohledávání lidské paměti, nostalgie či obyčejné lidské osamělosti, ale také neokázalé hrdinství, s nímž i obyčejná žena dokázala čelit svému osudu.

Machoninová se díky Helle stává zářící hvězdou české literatury. A lze jen doufat, že tato próza není jejím posledním románem.

> **Stručně**
>
> - V nakladatelství Maraton vyšel román rusistky a překladatelky Aleny Machoninové s názvem Hella.
> - Pátrá po osudech Češky Heleny Frischerové, která byla deset let vězněna v sovětských lágrech a jejíž osud se stal předlohou románu Jiřího Weila Moskva-hranice.

Pokud máte připomínku nebo jste našli chybu, napište na editori@denikn.cz.